

V ERBROEDERINGSFEESTEN DER NATIËN

HET AMSTERDAMSE INTERNATIONAAL SOCIALISTISCH CONGRES VAN
1904 ALS ONTMOETINGSPLEK VOOR NEDERLAND EN BELGIË

De verschillende jongerenafdelingen van de Nederlandse Partij van de Arbeid onderhouden goede contacten met hun Belgische collega's. Regelmatig zijn er uitstapjes van de Nederlanders naar Brussel of Antwerpen om bijvoorbeeld het congres van de socialistische jongerenbeweging ter plaatse bij te wonen.¹ Dit soort politieke ontmoetingen tussen Nederland en België zijn verre van nieuw. In de periode rond 1900 bijvoorbeeld was er een levendige internationale cultuur aan het ontstaan, waaraan de twee gebieden gretig deelnamen. De technologische ontwikkelingen maakten reizen naar het buitenland gemakkelijker, terwijl kranten meer en meer berichtten over andere culturen. Met name nieuwe sociaal-politieke bewegingen – socialisten, feministen – profiteerden van deze mogelijkheden: ze waren bezig zich te organiseren en zochten (en vonden) voor dit proces veelvuldig inspiratie over de grens. Nederlanders keken naar België, en omgekeerd. De leden van de nieuwe bewegingen ontmoetten elkaar tijdens lezingen, congressen en feesten, waar ze nieuwe vriendschappen sloten en plannen maakten voor de toekomst. Wat gebeurde er precies tijdens dit soort ontmoetingen? Wat was het doel van zo'n lezing of congres, en werd dat doel uiteindelijk ook bereikt? En, misschien nog wel interessanter, speelden nationale verschillen tijdens zo'n internationale ontmoeting een rol? Of werden juist de overeenkomsten benadrukt? Het internationale socialistische congres dat in 1904 in Amsterdam werd georganiseerd is een mooi voorbeeld van een moment waarop Nederlanders en Vlamingen (Belgen) elkaar ontmoetten.²

MINTE KAMPHUIS

werd in 1981 geboren in Tiel. Na een studie geschiedenis in Groningen werkte ze enige tijd aan de Universiteit Antwerpen. Vervolgens deed ze aan de Universiteit Leiden promotieonderzoek naar politiek-sociale contacten tussen Nederland en België in de periode 1880-1914. Na haar promotieonderzoek werkte ze als redacteur bij *BMGN - Low Countries Historical Review*. Ze publiceerde onder andere in *De Negentiende Eeuw* en *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*.
Adres: minte.kamphuis@gmail.com.

FANATIEKE CONGRESGANGERS

Vanaf vrijdag 12 augustus 1904 stroomde Amsterdam vol met de wereldleiders van het socialisme. Rosa Luxemburg, Karl Kautsky, Georgi Plechanov, ze waren er allemaal – maar natuurlijk ook de Belgische leider van de socialistische Kamergroep Emile Vandervelde en veel Nederlanders, waaronder partijleider Pieter Jelles Troelstra, Henri van Kol en Henriette Roland Holst. Het congres begon op zondag 14 augustus en *Het Volk*, het dagblad van de ontvangende Sociaal Democratische Arbeiderspartij, opende voor die gelegenheid met een voorpagina in vier talen. In vier gelijke kolommen werden de gasten welkom geheten in het Nederlands, Duits, Frans en Engels.³ De toon was gezet: dit was een echt internationaal congres.

De socialisten waren fanatieke congresgangers: vanaf de oprichting van de Eerste Socialistische Internationale in 1864 speelden internationale congressen een belangrijke rol in de beweging. Voor het socialisme, dat zich in elk geval in naam richtte op de arbeiders uit de gehele wereld, waren de internationale congressen momenten waarop zij hun internationale ideologie in de praktijk brachten. De congressen die plaatsvonden na 1900 (onderdeel van de Tweede Socialistische Internationale, opgericht in 1889) hadden een belangrijke propagandistische waarde: ze waren erop gericht om een beeld van een verenigd internationaal socialisme uit te zenden, zowel naar de eigen beweging als naar de rest van de wereld. Meer en meer aandacht was er voor ontspanning en uitstapjes.⁴

Het doel van het congres in Amsterdam in 1904 werd in *Het Volk* omschreven als: “de solidariteit der arbeiders van geheel de wereld in den klassenstrijd door onderling

verkeer en gedachtenwisseling te bevestigen, hare organisatie te versterken en zich over de tactiek van haren strijd in de volgende jaren te beraden”.⁵ Onderlinge solidariteit stond dus op nummer één, terwijl internationale organisatie en de tactiekkwestie daarna kwamen. Die organisatie verwees naar de recentelijk ontstane socialistische partijen én naar het in 1900 opgerichte, maar nog niet optimaal functionerende Internationaal Socialistisch Bureau. De tactiekkwestie was neteliger en raakte aan de kern van de beweging en haar ideologie. Het ging om de vraag hoe precies en met welke middelen de strijd voor een socialistische wereld gestreden moest worden. De meeste partijen die in 1904 bestonden, waaronder de Nederlandse Sociaal Democratische Arbeiderspartij (SDAP; 1894) en de Belgische Werkliedenpartij (BWP; 1886), stonden een parlementaire strijd voor. Anderen stonden gebruik van geweld voor en wezen deelname aan de bestaande “bourgeois”-politiek af. Tijdens het internationale congres van 1893 waren de anarchisten al uit de Tweede Internationale gestoten, maar dat bleek niet voldoende om alle subversieve klanken tot zwijgen te brengen. Als tegenluid legde de organisatie van het Amsterdamse congres van 1904 de nadruk op de onderlinge solidariteit en het idee van een saamhorige internationale socialistische gemeenschap. Dat begon dus al bij het uitbrengen van de krant in vier talen.

Tijdens het congres werd gewerkt met gesloten zittingen en algemeen toegankelijke bijeenkomsten. Traditioneel waren de gesloten zittingen van de congressen – alleen toegankelijk voor de afgevaardigden van nationale partijen – het moment waarop de verschillende visies op de toekomst van het socialisme werden besproken. Niet zelden leidde dit tot echte ruzies, compleet met boe-geroep.⁶ Hoewel dat hoorde bij de socialistische discussiecultuur, was de zo naarstig gewenste socialistische saamhorigheid tijdens deze zittingen ver te zoeken. Zo verliep het ook in Amsterdam. Hoe werd er door de Amsterdamse organisatie dan toch gewerkt aan het creëren van een socialistische gemeenschap? En namen de Belgische socialistische, goede bekenden van de Nederlanders, nog een speciale plaats in binnen die internationale gemeenschap? Hiervoor werden gezellige diners en de algemeen toegankelijke bijeenkomsten ingezet. Er werden maar liefst een massabijeenkomst, twee feestelijke ontvangsten in de toen nog bestaande tuin van het Concertgebouw, een “déjeuner amical” en een uitstapje voor de congresdeelnemers georganiseerd.⁷

DIEPE INDRUKKEN

Op de openingsdag van het congres, zondag 14 augustus, was er een feestelijke massabijeenkomst op het ijsclubterrein. Hier hielden de aanwezige internationale kopstukken korte toespraken voor maar liefst vijfduizend aanwezigen. Deze aanwezigen waren niet alleen de genodigden voor het congres, maar ook lokale partijleden, arbeiders en andere omwonenden kwamen in groten getale op de bijeenkomst af. De bij-

eenkomst had dan ook de uitstraling van een ware *happening*. Voorafgaand aan de lezingen wachtten de aanwezigen op het terrein vol spanning op wat komen zou. De verslaggever van *Het Volk* omschreef de sfeer die er hing zo:

een gansch bijzondere stemming. ... De luidruchtige opgewektheid, die men in den regel op onze meetings kan waarnemen, was ditmaal wat getemperd door het voor-voelen van het hoogst-bijzondere, dat aanstonds zou gebeuren. Wij zouden ze zien en hooren de vertegenwoordigers van het internationale proletariaat, de voorgangers in den grootschen wereldstrijd om een gelukkiger leven voor de menschheid. Dat gaf in ons de stilte van hoogen ernst.⁸

De normaal zo onrustige arbeiders waren dus zó onder de indruk van de gedachte dat zij de grote socialistische wereldleiders, waarover ze in de krant zo vaak gelezen hadden, nu in het echt gingen zien, dat ze er stil van vielen. Deze arbeiders, die niet gewoon waren te reizen, ervoeren voor het eerst van hun leven iets van het internationale socialisme. De stilte duurde echter niet lang: al snel zette de fanfare in en ontstond er een kleine strijd om het bemachtigen van versnaperingen. De toespraken in het Frans, Duits en Engels zullen voor veel Amsterdamse werklieden niet hebben bijgedragen aan de concentratie.

De redactie van *Het Volk* gebruikte het internationale congres in Amsterdam om haar eigen achterban bij het internationale socialisme te betrekken. Niet alleen verschenen er voorafgaand aan het congres voorbeschouwingen en tijdens het congres verslagen, ook vielen op 14 en 21 augustus aan het congres gewijde bijbladen bij de leden in de brievenbus. Geïllustreerd met foto's en tekeningen waren deze bladen bedoeld om alle lezers de indruk te geven bij het congres aanwezig te zijn geweest. Daarmee zouden ze het gevoel krijgen deel uit te maken van de grotere internationale gemeenschap.⁹ Om in te spelen op dat gevoel van de lezers was er in de bijbladen veel aandacht voor de zaken "rondom het congres". De toespraken van de grote leiders tijdens de bijeenkomst op het ijsclubterrein kwamen slechts aan de orde in een enkele regel – veel minder dan de beschrijving van de gespannen sfeer en de aanwezige gemakkelikheden. Ook was er aandacht voor de verschillende talen die er in de stad te horen waren. Dit waren de zaken die tot de verbeelding spraken: de spanning en de vervreemding, die waren herkenbaar voor de lezers. Onbedoeld benadrukten ze echter eerder de verschillen tussen de aanwezige socialisten, dan de overeenkomsten.

HERKENBARE BELGEN

Eén van de op het congres aanwezige delegaties was voor de Nederlandse socialisten ook herkenbaar: de leden van de Belgische Werkliedenpartij. Al sinds halverwege de

Het Internationaal Socialistisch Congres van 1904 in Amsterdam.

negentiende eeuw bestonden er structurele contacten tussen de Nederlandse en de Belgische socialisten.¹⁰ Nog in de zomer van 1903 waren maar liefst ruim achthonderd Nederlandse socialisten na de mislukte spoorwegstakingen op een “troostreis” naar Gent geweest.¹¹ In Amsterdam het jaar daarna was deze ervaring niet vergeten. Sterker nog, hij werd door de SDAP actief ingezet als voorbeeld van het echte internationale socialisme. *Het Volk* schreef:

Zij zijn slechts het voorspel, deze congressen, van grootscher verbroederingsfeesten der natiën, als gansche drommen van arbeiders elkaar in den jaarlijkschen rusttijd de handen zullen reiken en beurtelings elkaar de verpoozing van het samenzijn zullen bieden. Onze bezoeken met de Belgische vrienden over en weer zijn daarvan de voorboden. Daarom hebben wij allen die eraan deelnamen, den persoonlijken omgang met deze buitenlandsche partijgenooten zoo sterk gewaardeerd. Die handdrukken zijn het symbool van den vrede der volkeren.¹²

Dankzij de recente grootschalige ontmoeting met de Belgen kon de SDAP zich tijdens het congres in Amsterdam presenteren als een internationale partij bij uitstek. In Gent

hadden de Nederlanders geproefd van de echte internationale solidariteit en die ervaring projecteerden ze op het internationale congres: dat moest eenzelfde verbreedende ervaring worden. Door herinneringen op te halen aan het reisje van 1903 creëerden de Nederlanders een gezamenlijk verleden met de Belgen, en daarmee stimuleerden ze het gemeenschapsgevoel. De boodschap was: het congres was niet zomaar een toevallige samenkomst, nee, het congres was een voortzetting van eerder gelegd contact. Het internationale socialisme was echt bestaand, en wel in de contacten tussen de Nederlandse en de Belgische socialisten.

Ook de Belgische Emile Vandervelde zag een speciale band tussen de Nederlandse en de Belgische socialisten. Zijn speech tijdens de congresopening werd weergegeven in het speciale bijblad van *Het Volk* van 14 augustus. Dat bijblad bevatte onder meer een portrettengalerij, met afbeeldingen van twintig grote socialisten uit diverse landen.¹³ De Belgen kregen geen speciale plaats in dit gezelschap van internationale socialisten, maar uit het begeleidende tekstje bleek dat zij toch wel een beetje bijzonder waren voor de Nederlanders: “Onze Belgische vrienden zijn in Nederland over ’t algemeen nogal bekend.”¹⁴ Vier hoofden werden er afgedrukt, van de Gentenaar Edward Anseele, Hector Denis, Emile Vandervelde en Louis Bertrand, met elk een begeleidend en introducerend tekstje. Hier bleek welke speciale band er toch tussen de Nederlandse en de Belgische socialisten bestond op dit moment: “Aan Edward Anseele verhoeven wij niet veel woorden te verspillen. Hij was vaak in ons midden, wij kennen hem. Hij is als een der onzen, wat natuurlijk vooral komt wijl hij onze taal spreekt.”¹⁵ Vooral tijdens meer massale bijeenkomsten waaraan ook gewone partijleden deelnamen, was de gebezigde taal een *issue*. De leiders spraken hun talen wel, maar de gewone arbeider verloor zijn aandacht bij het luisteren naar een vlammende toespraak in een taal die hij niet beheerste – zoals al bleek uit het verslag van de massabijeenkomst op het ijsclubterrein. Dat was nog een reden waarom de contacten met vooral de Gentse afdeling van de BWP zo werden gewaardeerd door de Nederlanders.

In zijn toespraak – gehouden in het Frans en in vertaling weergegeven in de krant – ging Vandervelde onder meer in op wat hij zag als het dreigende gevaar van het nationalisme voor het socialisme, een onderwerp dat in deze tijd in de socialistische beweging erg actueel was.¹⁶ Hij vreesde dat de verschillende nationale socialistische partijen meer oog zouden hebben voor hun onderlinge nationale verschillen dan voor de overeenkomsten en de gezamenlijke strijd. Vandervelde zag echter een voorbeeld en een belangrijke taak voor Nederland en België:

Om dit gevaar te vermijden, zoo het dreigde, om het gevoel van socialistische en proletarische eenheid te bevestigen, om van nationaal particularisme met zijn onvermijdelijke afdwalingen tot den geringsten omvang te beperken, - daarvoor moeten natuurlijk alle socialisten, maar vooral de socialisten der kleine landen, als België en Holland, zich inspannen.

Geplaatst midden tusschen de drie groote naties van West Europa: verplicht door de kleinheid van eigen land om onze aandacht te vestigen op de vraagstukken die bij onze naburen aan de orde zijn, zijn wij genoeg op de hoogte van hetgeen omgaat in Duitschland, Frankrijk en Engeland om veel misverstand uit den weg te ruimen en om, misschien beter dan anderen, de onvermijdelijke schakeeringen der politiek van elke natie te begrijpen.

Slagen wij in deze taak, zijn de gevoelens van socialistische eenheid die ons beheerschen, en wij twijfelen er niet aan, ook de gevoelens der meerderheid van de afgevaardigden, dan zal het Congres van Amsterdam hetzelfde groot-sche karakter hebben van de congressen die eraan voorafgingen.¹⁷

De Belgische socialist trok dus verdergaande conclusies uit de bestaande banden tussen Nederland en België. Hij zag voor de kleine, neutrale landen een rol als bemiddelaar in het door nationalisme verdeelde Europese socialisme.¹⁸ Door de combinatie Nederland-België te presenteren als een stap op weg naar de oplossing van het Europese nationalisme lieten de socialisten – althans, de Nederlandse en Belgische – zien zelf boven dit nationalisme te staan. Het congres van Amsterdam was voor hen hét moment om aan de eigen socialistische gemeenschap en aan de buitenwereld te laten zien dat een echt internationaal socialisme denkbaar was – in de vorm van een nauwe samenwerking tussen Nederland en België, zoals die zich in 1903 had gemanifesteerd.

INTERNATIONAAL OF INTER-NATIONAAL?

Was deze duorol voor Nederland en België voor de socialisten een blijvende realiteit en was er door het Amsterdamse congres nu een echte internationale gemeenschap ontstaan? In herinneringen aan het congres die wat langer na afloop door Nederlanders werden opgeschreven, is België helemaal verdwenen. Troelstra besteedde eind jaren twintig in zijn *Gedenkschriften* aandacht aan Amsterdam 1904. Hij was kort over het moment waarop zijn partij de hele socialistische wereld ontving. Voor hem was het duidelijk: “Op het internationaal socialistisch kongres, dat in 1904 te Amsterdam werd gehouden, vormden de theoretische en praktische geschillen binnen de socialistische partijen den hoofdschotel.”¹⁹ Vlak na het congres stegen de binnenlandse geschillen tot een hoogtepunt: er scheidde zich een communistische groep af van de partij. Voor

Troelstra was het congres in zijn memoires dus aanleiding om die binnenlandse strijd te beschrijven.²⁰

Henriette Roland Holst, die behoorde tot die afgescheiden communistische groep, haalde in haar autobiografie ook herinneringen op aan het Internationaal Socialistisch Congres van 1904. Als lid van de organisatiecommissie en als internationaal bekend marxiste zou men verwachten dat Roland Holst geboeid zou zijn geweest door de vele discussies die tijdens het congres gehouden werden. Maar in haar memoires, geschreven tegen het einde van haar leven, is te lezen hoe zij vooral getroffen werd door het gezellige en bijzondere karakter van het congres. “De stad was vol vreemdelingen. ... Wat zal ik verder van het kongres zeggen? De redevoeringen herinner ik mij niet ... Wat ik mij herinner is de algemeene geestelijke atmosfeer, die zoo verwonderlijk goed harmonieerde met de zonnige zomerdagen.”²¹

Ondanks het uitdrukkelijke streven van de Amsterdamse congresorganisatie was het dus niet gelukt om het socialisme te behoeden voor opsplitsing en nationalisme. Wel werden de gezellige bijeenkomsten gewaardeerd én werden de banden tussen Nederland en België nog eens bevestigd. Die duren tot nu toe: anno 2014 bezoeken leden van de socialistische partijen elkaars congressen. Vast onderdeel van zo'n bezoek is overigens een gezamenlijke feestmaaltijd achteraf.

Noten

- 1 Zie bijvoorbeeld http://www.js.nl/nieuws/nieuws_item/t/internationale_activiteiten (laatst geraadpleegd 2 november 2014).
- 2 Dit artikel is gebaseerd op onderzoek voor mijn proefschrift over contacten tussen Nederlandse en Belgische socialisten, feministen, katholieken en Groot-Nederlanders in de periode ca. 1880-1914. Kernbegrippen in het onderzoek, dat thematisch is geordend rond contacten tijdens lezingen, vriendschappen, congressen, feesten en migratie, zijn *transfer* en (nationale) identiteit.
- 3 *Het Volk*, *dagblad voor de arbeiderspartij*, 14 augustus 1904.
- 4 Callahan maakt een onderscheid tussen de congressen voor en na 1900: voor 1900 stonden politieke profilering en in- en uitsluiting centraal, na 1900 ging het meer om de beeldvorming van een verenigde socialistische cultuur. Kevin J. Callahan, *Demonstration Culture: European Socialism and the Second International, 1889-1913* (Leicester 2010) 96.
- 5 *Het Volk*, 23 juli 1904.
- 6 Zie hiervoor bijvoorbeeld de verslagen van het Internationaal Socialistisch Congres van 1891 in Brussel, waarin te lezen is hoe de Nederlandse Wilhelmina Drucker de aanwezigen moest overtuigen haar tot het congres toe te laten: *Recht voor Allen*, 18 augustus 1891; Myriam Everard en Mieke Aerts, 'Forgotten intersections. Wilhelmina Drucker, early feminism, and the Dutch-Belgian connection', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* (1999) 440-72, aldaar 450-451.
- 7 *Second International Papers Gieme Congres* (Amsterdam 1904) nr. 423; Piet Hagen, *Politicus uit hartstocht. Biografie van Pieter Jelles Troelstra* (Amsterdam en Antwerpen 2010) 378-379.
- 8 *Het Volk*, 21 augustus 1904.
- 9 Anderson heeft het idee van het creëren van een gemeenschap door middel van kranten uitgewerkt in: Benedict Anderson, *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism* (Londen en New York 2006).
- 10 Dennis Bos, *Waarachtige volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894* (Amsterdam 2001) oa. 146-147.
- 11 Zie hiervoor: Minte Kamphuis, "Wij juichen geestdriftig, maar wij zoenen niet." Nederlandse socialisten op bezoek in Gent (1903)' in: Jo Tollebeek en Henk te Velde eds., *Het geheugen van de Lage Landen* (Rekkem 2009) 189-195.
- 12 *Het Volk*, 13 augustus 1904.
- 13 Die afbeeldingen speelden een rol in het creëren van samenhang en een gemeenschapsgevoel. Vergelijk de historische gemeenschap in: Jo Tollebeek, *Fredericq & zonen. Een antropologie van de modern geschiedwetenschap* (Amsterdam 2008) 186-198.
- 14 *Het Volk*, 14 augustus 1904.
- 15 *Het Volk*, 14 augustus 1904.
- 16 Zie bijvoorbeeld Kevin Callahan, "Performing Inter-Nationalism" in Stuttgart in 1907: French and German nationalism and the political culture of an International Socialist Congress', *International Review of Social History* 45 (2000) 51-87.

- 17 *Het Volk*, 14 augustus 1904.
- 18 Deze gedachtegang was niet nieuw, zo kwam in Nederland rond deze tijd, mede in verband met het in Den Haag gehouden vredescongres van 1899, de gedachte op van een 'gidsland': E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België*. Deel I: 1780-1914 (z.p. 2006) 347-360.
- 19 Pieter Jelles Troelstra, *Gedenkschriften. Deel II. Groei* (Amsterdam 1928) 305.
- 20 Overigens memoreerde ook Vandervelde vooral de discussies en de vijandige sfeer tijdens het congres. Emile Vandervelde, *Souvenirs d'un militant socialiste* (Parijs 1939) 152-162.
- 21 Henriëtte Roland Holst-van der Schalk, *Het vuur brandde voort. Levensherinneringen. Con fuoco* (Amsterdam en Antwerpen 1949) 116-118.